

latos, hogy éppen a kihagyott részek tartalmazzák a leggyilkosabb iróniát, a Stumph Györgyre vonatkozó részletekben Márai valósággal vitriolba mártotta tollát. Az ironizáló önmegértés más művekben, például a regényekben sem volt idegen az írótól, gondoljunk csak a *Csutorára*, a *Béke Ithakában*, *Az igazi, Judit... és az utóhang*, *A Garrennek műve (Féltékenyek, Az idegenek)* című alkotásokra, illetőleg *A szegények iskolájára*. Az elégikus, nosztalgikus hang s az értékmegvonó ironikus distancia mellett figyelmet érdemel a szentenciázó, aforisztikus részek erőteljes értéktelítettsége, retorizáltsága, amely az emphatikus hangsúlyos ismétlésekben, paraleliztikus vonásokban nyilvánul meg. Az idő és az emlékezés szerveződésének vizsgálatát tehát nem kevés tanulsággal egészíthetné ki egy, a Márai szövegformálását elemző tanulmány.

Dobóné Berencsi Margit

Az írásjelek stiláris szerepe Szabó Lőrinc *Elismerés* c. versében

Az írásjelek használatának szabályai általában a grammatikai viszonyokhoz igazodnak. Nagy szerepük lehet a mondatok tagolásának, szerkezetének tükrözésében, valamint a mondatrészek, mondatrészletek egymáshoz való kapcsolódásának megmutatásában, de utalhatnak a beszédbeli szünetre, a hanglejtésre is. Tudnunk kell azonban, hogy a központozás nem csupán helyesírási probléma. Szoros összefüggésben van több tudományterülettel, pl. a grammatikával, a jelentéstannal, a szövegtannal, a pszichológiával stb. (Keszler 2008: 67–70). Mivel az írásjelek változatos és tudatos alkalmazása az értelmileg és érzelmileg árnyalt közlésmód egyik fontos eszköze, stilisztikai szerepét sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Az interpunkció szándékos, értő irodalmi-stiláris használata több mint másfél évszázados hagyományra tekinthet vissza. Már Arany János is gyakran élt az írásjelek emocionális és intellektuális erejével (Zolnai 1957: 90), jól ismervén azok stílusbeli árnyaló szerepét. De a XX. század írói, költői sem nélkülözhatték, hiszen a logikus gondolkodás, a mondanivaló világos tagolása, a szemléletes kifejezőmód, a hangulati hatások tükröztetése megkövetelte az írásjelek változatos használatát. Így válhatott az interpunkció a tudós Babits, a racionalista Szabó Lőrinc és mások stílusának nélkülözhetetlen eszközévé.

Az írásjeleknek a szépírói stílusban betöltött funkciójával az utóbbi évtizedekben több tanulmány is foglalkozott, bemutatva, hogy nem csupán a megértés

szolgálatában állhatnak, de esztétikai feladatuk is lehet, részt vehetnek a szépírói szándék közvetítésében (Keszler 2008: 71).

Dolgozatom a fenti megállapítás további alátámasztása kíván lenni. Az elemzett szöveg a *TücsökHzene* 356. darabja. A Szabó Lőrinc-i életmű ismerői előtt nyilvánvaló, hogy a költő stílusának fontos kísérőjelensége a központosítás. A kötetet olvasva többször tapasztaljuk, hogy a versek szerzője szinte tobzódik az írásjelek használatában (pl. 19., 113., 236., 313., 354. vers stb.). Az *Elismerés* nem tartozik a *TücsökHzene* ismertebb versei közé. Az interpunkció alkalmazása szempontjából – Szabó Lőrinc-i mércével mérve – átlagosnak tekinthető. S még így is bizonyítékkal szolgálhat annak igazolására, hogy a költő értékes stilisztikai eszközzé formálta a központosítást.

356

Elismerés

Vendégségben volt nálunk az apám;
roskátag már s nyugdíjas. Volt-e rám
büszke? – sohase tudtam. Sorozat
könyvem alig érthette. Neki csak
a visszhangjuk számított, gondolom,
s a család híre; így szomszédokon
mérte s a helyzetemen: ki vagyok;
s az bizony sanyarú volt. Míg papok
dicsértek – (Mihály bácsi!) – valamit
éreztek, „amivel büszkélkedhetik”;
csakhogymihály már nem élt... Nos, hogy ott
volt nálunk s az új könyvre hallgatott,
a majdnem-kész „Tücsök”-re, hirtelen
itt-ott könnye buggyant, majd csöndesen,
mert Klára hívta, hogy kész az ebéd,
megigazitotta pápaszemét,
s szégyellősen magához szorított:
„Hát ez, fiam... valami... nagy dolog.”

Mi is tulajdonképpen a TücsökHzene? Verseksorozata, [amelyben]... Szabó Lőrinc ismét átéli életrajzát és ezen keresztül eddigi költői útját, költői témáit, az átéléssel ismét beteljesíti azok helyzetét, megismételve azokat, mint archetípusokat... (Kabdebó 1980: 128). Szabó Lőrinc szerint pedig: Rajzok egy élet tájairól. A modern többszólamú visszaemlékezésben a költő szülei először a 8. versben lépnek elénk, de csak egy pillanatra villan fel alakjuk. Az apa... csupa máz, olaj s korom volt, ha megjött: Magányos lélek, testvérei, rokonai mind tanult

emberek, csak ő maradt ki a gimnázium 4. osztályából. Kovács kazánfűtő, majd mozdonyvezető lett. Fiával igazán soha nem tudott összeemelegedni. Zárkózott, mogorva természete megakadályozta abban, hogy a család örömeiben rész vegyen (18. v.). Néha kissé felengedett. A költő legkedvesebb emlékei között tarja számon azt az élményt, mikor édesapja magához emelte a mozdonyra, s elvitte *acélparipán lovagolni!* (24. v.). Máskor a díványon heverve számolni tanította (65–66. v.). Négy évtizedre volt szükség, hogy megenyhüljenek egymás iránt. A kiválasztott vers és írásjelei is erről tanúskodnak.

A vers a címmel együtt 95 szövegszót, valamint tízféle, 33-szor – eltérő arányban – előforduló írásjelet tartalmaz.

Mondatzáró írásjelek: pont, hármaspont.

Tagmondatok közöttiek: vessző, pontosvessző, kettőspont.

Szövegbe ékelődést jelző írásjelek: kérdőjel, felkiáltójel, gondolatjel, zárójel, idézőjel, vessző, hármaspont.

Szavak, szórészek közötti: vessző

A verset olvasva láthatjuk, hogy Szabó Lőrinc a hagyományos írásjelhasználat mellett helyenként egyéni megoldásokat is alkalmaz. Ezekben az esetekben természetesen az írásjelek beszédet tagoló, a mondatok modalitását meghatározó funkciója is módosul. A mondatvégi írásjelek közül csak a pontot találjuk eredeti, konvencionális szerepében (a felkiáltójelet és a kérdőjelet nem), s még egyetlen esetben, a 12. sorban lévő hármaspontot, amely lezárja, mégis nyitva hagyja a mondatot, a kimondatlanul maradt gondolat grafikus jeleként szolgál: *csak-hogy Mihály már nem élt...* Fónagy szerint: *A hármaspont kicsengeni hagyja a mondatot, elgondolkoztat* (1977: 117). Megfejtéséhez tudnunk kell, hogy Mihály, a tiszabecsi református pap, a költő nagybátyja volt. Nála töltötte diákkora feledhetetlen vakációit (Tücsökzene 111–112., 115–116., 118–119., 124–126., 137–146. versek). Mihály bácsi szeretettel, érdeklődéssel kísérte a költő érlelődő belső pályájának alakulását. Felismerte és méltányolta unokaöccse tehetségét. Ösztönzéseinek, igazságkereső, bölcs tanácsainak, kedves, megértő lényének hiányára utal a hármaspont.

Szabó Lőrinc a szövegben ötször alkalmazza a mondatzáró **pontot**. Az első nyolc sorban négyszer (az ötödik pont és a két hármaspont más jelek kíséretében a tizennyolcadik, lezáró sorba került). Az első részben a pontok a kijelentő mondatok végén a száraz tényközlés eszközei, a valóságábrázolást segítik: *Az apa roskatag s már nyugdíjas. ...sohase tudtam. Sorozat könyvem alig érthette.* S a költő anyagi helyzetére utalva: *...bizony sanyarú volt.* Ezek a megállapítások tárgyilagosak. Szabó Lőrinc őszintén, szépítés nélkül közli az olvasóval az apjával kapcsolatos múlt- és jelenbeli tapasztalatait. A kijelentő mondatokat lezáró pontok ezt a szándékot erősítik, sőt véglegesítik. Bár, mintha valami gyenge, halvány érzelem, megértés, finom önirónia is társulna a tények szigorú felsorolásához.

Mint említettem, az egyetlen **kérdőjel** sem mondatzáró írásjelként szerepel a szövegben, beékelődik egy összetett mondatba: *Volt-e rám büszke? – sohase tudtam.* A költő az emlékeiben kutat, s tünődését **gondolatjellel** is megerősíti. Mintha egy pillanatra megállítaná a verset s az időt. Ezzel a széttagolással a múltba révedést, az időbeli távolságot is érzékelteti.

A versben található egyetlen **felkiáltójel** szintén nem mondatzáró helyzetű, szuggesztív jelkombinációban, egy **gondolatjelpár** közötti **zárójel**ben szerepel: *míg papok dicsértek – (Mihály bácsi!) – valamit érzett* az apa. Ebben a kontextusban a szemnek is szóló erős kiemelő eszközzé vált a felkiáltójel, úgy hat, mint egy burokba zárt emphatikus kiáltás. A pap rokonok közül a tiszabecsi Mihályra illetve hiányára hívja fel figyelmünket. Ez a közbevetésként szereplő név különben is gazdag asszociációs tartalmakat hordoz, magában rejt a – fent említett – hozzátapadt szubjektív élményeket, értelmezéseket. Az írásjelek kombinációjával a költő mindezt fokozni kívánja. A páros gondolatjel és a zárójel rokon jelelésűek. Elkülönítő, kiemelő szerepükben egymást erősítik. A gondolatjel azonban itt inkább értelmi funkciót képvisel, keretet biztosít, a zárójel viszont a felkiáltójellel együtt érzelmi, hangulati tartalmat zár magába.

A versben a leggyakrabban – tizenegyszer – előforduló írásjel a **vessző**. Több funkciót tölt be, különféle mondattani, logikai kapcsolatot jelöl, hiszen elsődleges szerepe az értelemtükrözés. Ebben a tömör versszövegben rendkívül fontos a belső tagolás, a világos mondatfűzés. Vessző nélkül ez lehetetlen, segítségével viszont a költő kizárja a félreértést, lehetővé teszi a pontos kifejezést, megkönnyíti a megértést. A versszöveg folyamatát megszakítva először a , *gondolom*, (5.sor) közbevetést előzi, illetve követi a vesszőpár. Ez a személyes attitűdöt közvetítő élőbeszédszerű közbevetés utal arra a lelki távolságra, amely az apa és a fia között évtizedeken át fenn állt. Ennek érzékeltetésében a vesszők kiemelő funkciója egyértelmű. A továbbiakban az összetett mondat tagolása a feladatuk (10. sor), majd egy bevezető szót, egy szervetlen mondatrészt követ a vessző, a *Nos*, így megteremt a kapcsolatot a hármasponttal lezáratlanul hagyott gondolat sorral. Újabb szerepet az értelmezős szerkezetben kap: *s az új könyvre hallgatott, a majdnem-kész „Tücsök”-re*, itt a vessző nemcsak tagol, hanem el is választ, hiszen az értelmezőre és az értelmezetre is hangsúly esik. Fontos mű, a *TücsökHzene* készül ekkor, elképzelhető, hogy az apa olyan versekről is tudomást szerzett, amelyek vele voltak kapcsolatosak, elérzékenyülésének ez is oka lehetett. A 14–16. sorban többszörösen összetett mondat tagmondatait választják el a vesszők, illetve lehetővé teszik egy összetett mondat beépülését: *mert Klára hívta, hogy kész az ebéd*, s a közvetlen családias légkör megteremtését. Végül az utolsó sor megszólításában, a birtokos személyjeles *fiam* előtti szünet jeleként segíti a bensőséges hangulat felidézését.

„A **pontosvessző** újabb irodalmunkban kihalófélben van. Költők legfeljebb archaizálva használják” (Zolnai 1957: 92). Ez a megállapítás Szabó Lőrinc halálának évében született, de a költőre egyáltalán nem vonatkozik. Ő ugyanis igen

gyakran él vele. Intellektuális lényével, racionalista gondolkodásmódjával és költői nyelvhasználatával igencsak összhangban áll a pontosvessző e versbeli négyszeri használata is. A logikai elkülönítésnek, a különbségtetésnek ezt a fontos eszközt – a mondanivalóhoz igazodva – a költő csak a vers első felében alkalmazza, a másodikban nem. Az első két sorban lévő összetett mondat tagjainak nagyon laza kapcsolata indokolja használatát (AkH. 2000:244. sz.). Az öreg, megtört szülőt láttatja meg velünk, őt emeli ki. A továbbiakban a többszörösen összetett mondatok összetartozó csoportjait különíti el, kiemelve ezáltal az apa tájékozódási szándékát fia társadalmi helyzetéről, illetve a számára legfontosabb, legtekintélyesebb információforrás megszűnésére hívja fel figyelmünket: „csak hogy Mihály már nem élt...”

A **kettőspont** előfordulása tartalmi kulcspozícióban történik. Mivel mindkét esetben konklúziót vezet be, nagyobb súlyt, poénszerű élt kölcsönöz a bevezetett mondatnak (Fónagy 1977: 113). Először az apai tájékozódásra utal: „így szomszédokon mérte s helyzetemen: ki vagyok;” Itt a kettőspont a költő némi öniróniával füszerezett, eleven hatású eszközeként szerepel. A vers végén pedig a fia tehetségét megsejtő apa szemérmes, tétova viselkedését állítja középpontba.

Az **idézőjel** háromszor fordul elő a versben, de korántsem azonos funkcióban, nem csupán a vendégszöveg beépülésére szolgál. Első alkalommal, a vers közepén: „amivel büszkélkedhetik”. Ez jelölheti az apai önérzetet, ha fiát dicsérték, de lehet a költő finom, ironikus élű megállapítása is. Másodszor éppen a készülő művének címét, illetve annak rövidített változatát tette idézőjelbe az akkor érvényben levő helyesírási szabályzat alapján: „Tücsök”- re [Tücsökzene]. Végezetül a 18. sort, a leglényegesebb gondolatot, amiért a vers megszületett, zárta idézőjelek közé. Az irodalomban járatlan, iskolázatlan apa eddig csak a külső, az anyagi körülményeket mérlegelte, azok alapján ítélte meg a költő helyzetét, de most, a versek hallatán megérezett valamit fia szellemi nagyságából, tehetségéből. Véleménye ügyetlen dadogásnak tűnik, írásjelek nélkül túl általános, semmitmondó lenne. Így viszont ez az akadozó beszéd a belső öröm a zavart meghatódottság jele. Mi kavarg az apa lelkében? – csak sejteni lehet. Már a megszólítás utáni hármaspont is szünetet jelez. A hang elakadt, nem cseng ki a mondat. A határozatlan névmás is tartalmatlan lenne a hármaspont nélkül. Váratosságt keltő szünetek ezek. A mondanivaló lényege benn szorult. A lelki feszültségre, a meg nem fogalmazott gondolatokra csak a hármaspontok utalnak. A költő azonban érti, s számára nagy ajándék ez a szaggatott, tétova beszéd, a címben is jelölt *elismerés*, az első, önálló apai vélemény, melyet végérvényesen lezár a pont, és megőriz az idézőjel.

Összegezve: Úgy vélem, a vers írásjelhasználata bizonyítékkal szolgál arra, hogy a költő nem üres sémaként alkalmazza az írásjeleket. Bár jól ismeri a jelek konvencionális értékét, s szövegében fel is használja ezeket, ám tudatosan épít aktív, alkotó jellegűkre, s a költői kifejezés szolgálatában szerephez juttatja őket. Gyakoriságuk, kombinációjuk, jelentéskörük kitágulását mutatja. Tudatos, egyé-

ni alkalmazásuk minden esetben esztétikai hatású, ezáltal értékes stilisztikai eszközzé alakulnak át. Hírértékük közelebb hozza az olvasót a mű megértéséhez, befogadásához. Ez a merész írásjeltechnika lehetővé teszi, hogy a költő a versbeli objektív eseményekhez egyéni asszociációkat, szubjektív értelmezéseket fűzzön. Ilyen esetekben a jelek szinte már metaforizálódnak, jelentéstöbbletet hordoznak, segítségül szolgálnak a kívánt értelmi-érzelmi árnyalat, illetve a hangulati atmoszféra megteremtéséhez.

Irodalom

- A magyar helyesírás szabályai* 2000. 11. kiadás. Akadémiai Kiadó, Bp.
Fónagy Iván 1977. Írásjel. In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon* 5: 111–123. Akadémiai Kiadó, Bp.
Kabdebó Lóránt 1980. *Az összegzés ideje 1945–1957*. Szépirodalmi Kiadó, Bp.
Keszler Borbála 2008. Csak a helyesírás problémája az íráshasználat? In: *Két évtized a helyesírásért*. EKF Líceum Kiadó, Eger
Szikszainé Nagy Irma 2007. *Magyar stilisztika*. Osiris Kiadó, Bp. 551–561.
Zolnai Béla 1957. *Nyelv és stílus*. Gondolat Kiadó, Bp. 89–100.

Domonkosi Ágnes

A pragmatika szerepe a retorikai-stilisztikai alakzatok értelmezésében

A retorikai-stilisztikai alakzatok vizsgálata átfogó kutatási terület: magába foglalja az egyes alakzatok szintaktikai, szemantikai, pragmatikai jellemzését, a különböző szerkesztésmódok rendszerezését, egymásra és egymásba épülésük lehetőségeinek leírását, illetve a legkülönbözőbb szövegtípusokban és szépirodalmi műfajokban betöltött stílári és szövegszervező szerepük feltárását is. Raisz Rózsa az alakzatok nyelvi sajátosságait jellemezve részletes leírását adja az alakzatok grammatikájának és szemantikájának, utalva természetesen a pragmatikai tényezők szerepére is (2008a: 25–28; 2008b: 54–56). Az alakzatok működésének jellemzésében és értelmezésében ugyanis igen fontos szerepet kaphatnak a pragmatika kérdésfelvetései és szemléletmódja is. A pragmatika a tágabb értelmezések szerint olyan sajátos perspektívát jelent, amelyből bármely nyelvi jelenséget szemlélhetünk, vagyis lehetővé teszi, hogy minden nyelvi jelenséget a használat jellegzetességeinek és folyamatának nézőpontjából vizsgáljunk (vö. Nagy 2005, Nemesi 2006). A használat jellegzetességeinek figyelembevétele pedig az alakzatok leírásában is igen fontos követelménynek látszik.